

УДК 330.59

Татаревська М. С.

ПРО ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ “РІВЕНЬ ЖИТТЯ” НАСЕЛЕННЯ

Формування існуючих підходів до визначення сутності категорії “рівень життя” населення відбувалося в різних історичних, економічних умовах та умовах домінування певних культурних традицій організації суспільного життя.

Так, для західного суспільства в усі часи визначальними були індивідуалізм, прагматизм, раціонально-практичний тип життєдіяльності, тому в багатьох дослідженнях рівня життя населення основною ідеєю проходить особистий економічний інтерес та прагнення особистої вигоди. Це виявилось у тому, що саме людина визнавалася відповідальною за надбання якомога більшої кількості матеріальних благ, що вважалося головною цінністю в суспільстві та становило основу так званої протестантської етики, визнавалася відповідальною за досягнення певного рівня життя.

Останній розглядався зазвичай як рівень споживання матеріальних благ з поступовим розширенням його меж і масштабів: від споживання життєво необхідних засобів існування для робітника і його сім'ї (А.Сміт, Т.Мальтус), споживання засобів, необхідних для підтримання працюючого індивіда у стані нормальної життєдіяльності (К.Маркс) до свободи споживання матеріальних благ і послуг (Економічна теорія добробуту) і, нарешті, до споживання сукупності благ, необхідних для забезпечення всебічного і гармонійного розвитку людини.

Провідна роль індивідуалізму, прагматизму в особистому і суспільному житті обумовлювали існування переважно стихійних, ринкових регуляторів рівня життя населення. Спроби поєднати їх із тим чи іншим видом державної політики були зроблені у другій половині 20ст., коли у теорії і практиці суспільного життя провідним став принцип створення умов для забезпечення всебічного і гармонійного розвитку людини. Тому у західній науковій думці рівень життя розглядається як ступінь задоволення потреб та рівень споживання сукупності різноманітних благ, що необхідні для гармонійного розвитку людини і яких вона досягає в умовах дії соціально-економічних, політичних і правових правил, норм і законів, що є наслідком проведення певної державної політики.

В той же час вітчизняна культура постійно орієнтувалася на збереження певної форми суспільного буття, сукупності його норм і цінностей, серед яких провідне місце завжди належало общинності, колективізму, позаконотичним та морально-

ПРО ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ “РІВЕНЬ ЖИТТЯ” НАСЕЛЕННЯ

духовним регулятором економічної поведінки і життя. Відповідно, іншими були і підходи до вивчення проблеми рівня життя населення. Так, наприклад,

відповідальність за досягнення певного рівня життя покладалася не на окрему особу, а на родину, сім'ю, яка задля цього мала найбільш повно і ефективно використовувати наявні в її розпорядженні засоби виробництва і робочу силу самої сім'ї[1,с.62]. За часів Радянського Союзу, існувала патерналістська відповідальність держави за забезпечення “основних потреб” власних громадян, шляхом надання їм, незалежно від отримуваних доходів, харчування, освіти, послуг охорони здоров'я тощо через суспільні фонди споживання. Взагалі у радянській науковій думці рівень життя розглядався як рівень споживання матеріальних, соціальних і культурних благ і ступінь задоволення потреб людей в цих благах[2].

В українській науковій думці ще не існує єдиного підходу до розуміння сутності і змісту досліджуваної категорії. Одні науковці продовжують дотримуватися підходів, закладених ще в дослідженнях радянських економістів і розглядають рівень життя як комплекс умов і характер функціонування людини в сфері споживання, а відтак рівень життя характеризується передовсім рівнем доходів і споживання[3,с.11], або як ступінь задоволення потреб людей як споживачів матеріальних і духовних благ[4,с.89]. Інші дають більш широке визначення категорії “рівень життя” населення. Так, Мандибура В.О. зазначає, що “рівень життя виражається сукупністю відносин та умов, що визначають життя, працю, побут та інтелектуально-культурний розвиток людей, характеризують досягнутий в суспільстві на певний проміжок часу ступінь задоволення різноманітних потреб населення (не лише фізичних, а й соціальних, інтелектуальних, духовних), а також визначає та оцінює реальні економічні джерела та соціально-правові гарантії забезпечення життєдіяльності населення”[5,с.18].

Та, незважаючи на всі існуючі відмінності, рівень життя за кожним з цих підходів розглядається з точки зору потреб людей, а його зростання пов'язується із зростанням рівня їх (потреб) задоволення, рівня споживання матеріальних і духовних благ. Саме ці показники разом із характеристикою доходів і витрат населення застосовуються офіційною статистикою для характеристики рівня життя населення. В офіційних документах, спрямованих на розв'язання багатьох соціальних проблем, в тому числі і проблеми низького рівня життя населення, чітко визначення цієї категорії та її складових елементів практично відсутні. У Законі України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” зазначається, що державні соціальні гарантії—це мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійне забезпечення, соціальні допомоги, які забезпечують рівень життя не нижче від прожиткового мінімуму. Сам же прожитковий мінімум визначено як вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості[6].

Однак реальне життя свідчить про інше. Наприклад, встановлені розміри мінімальної заробітної плати і межі малозабезпеченості (на 2000рік 118грн. та 118.3грн. відповідно) не досягають розміру прожиткового мінімуму, який на той же

рік було визначено у сумі 287.63грн. для працевдатних осіб та в сумі 216.56 грн. для осіб, які втратили працевдатність. Крім того, заробітна плата працівників багатьох галузей економіки у 2000 році була значно нижчою за прожитковий мінімум, а в деяких випадках і за розмір мінімальної заробітної плати. Зокрема, середньомісячна заробітна плата працівників сільського господарства у 2000 році склала 111грн. (проти 230грн. в цілому по Україні), що становило 39% прожиткового мінімуму для працевдатних осіб та 94.4% мінімальної заробітної плати. Подібна ситуація склалася і в таких галузях економіки як автотранспорт, громадське харчування, заготівля, побутове обслуговування населення, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, культура, мистецтво, освіта[7,с.198].

Зрозуміло, що такий дохід не може бути достатнім для задоволення навіть першочергових потреб населення. Це підтвердили і результати вибіркового соціально-демографічного обстеження, проведеного Державним комітетом статистики України у жовтні-листопаді 2000р. Із загального числа опитаних (8200 чоловік) 73.3% відмітили, що їх доходу недостатньо навіть для задоволення потреб у продуктах харчування[8,с.6], тобто має місце недоспоживання основних продуктів харчування населенням України, що підтверджується даними таблиці 1[9;10,с.135].

Таблиця 1.

Споживання продуктів харчування в Україні (на душу населення за рік; кг)

	Раціональна норма	1990р.	2000р.	2000р. до рац.норми	2000р. до 1999р.(раз)
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	75	68	32	0.43	0.47
Молоко і молочні продукти (у перерахунку на молоко)	370	373	198	0.54	0.53
Яйця(штук)	283	272	163	0.58	0.60
Риба і рибопродукти	17.2	17.5	8.0	0.4	0.46
Олія	13.2	11.5	9.3	0.70	0.81
Цукор (включаючи цукор у виробках)	38	50	34	0.89	0.68
Овочі і баштанні	153	102	101	0.66	0.99
Хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	105	141	123	1.17	0.87
Картопля	122	131	133	1.09	1.02
Фрукти та ягоди	84	47	30	0.36	0.64

Данні таблиці 1 свідчать, що по всіх категоріях продуктів харчування (крім картоплі і хлібопродуктів) має місце не просто зниження рівня їх споживання, а й значне відхилення від раціональної норми. Недостатність і незбалансованість харчування призводить до погіршення здоров'я людей, зростання захворюваності, смертності тощо.

Низький рівень доходів, який ледь забезпечує задоволення фізіологічних потреб, не дозволяє більшості населення країни робити заощадження. В ході

ПРО ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ “РІВЕНЬ ЖИТТЯ” НАСЕЛЕННЯ

вищезгаданого опитування більше 90% респондентів зазначили, що їх сім'ї не можуть робити заощадження [11,с.20], а отже відсутні передумови для забезпечення зростання рівня життя в майбутньому як на мікро, так і на макрорівні, адже заощадження є вагомим джерелом інвестицій в економіку країни.

На нашу думку, такий підхід до розгляду рівня життя населення (через визначення рівня споживання і рівня задоволення потреб у матеріальних і духовних благах) скоріше визначає його (рівень життя) як індикатор ефективності соціальних механізмів регулювання вимог людей, тобто показує ефективність дії механізму розподілу і перерозподілу вироблених благ. Разом з тим, виступаючи частиною більш загального соціального механізму функціонування всієї економіки і суспільства загалом, механізм формування рівня життя населення є “ще...і механізмом зростання виробництва” [12,с.94]. Ще у 80-х роках 20ст. чеський дослідник Ф.Гронський стверджував, що “ні абсолютні дані про досягнутий рівень споживання, ні їх порівняння з даними за попередній період чи з показниками споживання в інших країнах не дають якісної оцінки життєвого рівня, не висвітлюють його зміст та функції, якій він виконує у розвитку суспільства” [13,с.8].

Тому, на нашу думку, в сучасних умовах, коли в усіх сферах життя на перше місце виходить соціальна складова, дослідження категорії “рівень життя” населення було б доцільно проводити дещо з інших позицій.

Розбудова соціально орієнтованого господарства, яка відбувається в нашій країні, має на меті переорієнтацію всіх функціональних структур економіки на забезпечення такого рівня задоволення матеріальних і духовних потреб людини, що гарантує їй всебічний і гармонійний розвиток. В такому разі маємо вести мову і про нові критерії оптимального споживання, про необхідність його оптимізації, обмеження та відкриття потреб і можливостей необмеженого споживання. В першому випадку мова йде “про оптимізацію споживання матеріальних благ, а в другому — про необмежене споживання духовних, мистецьких, наукових та інтелектуальних благ” [14,с.29], тобто інтелектуальних продуктів в цілому. Споживання таких благ має стати потенційно доступним для кожного члена суспільства..

Це особливо важливо в наш час, адже останні десятиліття підтверджують, що лише науково-технологічні інновації, використання яких суттєво змінює обсяги та якість виробництва, можуть бути головним чинником економічного зростання

будь-якої країни. В таких умовах головним джерелом додаткової вартості стає практичне застосування інтелекту і знань людини в процесі створення високотехнологічної продукції. Іншими словами, тільки знання і здібності людини, її інтелект, тобто її продуктивні сили перетворюються на основне джерело багатства і підвищення життєвого рівня, і в той же час роблять людину і її високотехнологічну працю провідним чинником економічного розвитку.

Підвищення рівня життя населення зазвичай пов'язують із економічним зростанням, збільшенням ВВП на душу населення [15;16,с.33]. Відомий американський економіст Дж.Гелбрейт зауважував, що надав би перевагу оцінці прогресу за кількістю людей, яким забезпечено повноправне місце у суспільстві [17,с.106], а деякі російські науковці зазначають, що “рівень життя

визначається не тільки абсолютними розмірами, а й співвідношеннями між частками, можливостями доступу до розподілу і відповідністю отриманої частки потенціалу людини” [18, с. 70].

Перебудова суспільних і економічних відносин, зміна форм власності і закріплення за громадянами права приватної власності на майно, на землю (що особливо важливо для сільського населення) призводить до того, що людина вже виступає не лише в ролі найманого працівника, а й у ролі співволодаря-власника. Це, безумовно, означає, що у людей з’являються нові можливості для розвитку і задоволення власних потреб і, відповідно, для зростання рівня їх життя.

Тому в сучасних умовах при визначенні рівня життя краще зосередити увагу не на провідній ролі економічного зростання як такого у підвищенні рівня життя населення, а на оцінці ефективності результатів розподілу такого зростання, на оптимізації споживання матеріальних благ і оцінці можливостей для необмеженого споживання духовних, мистецьких, наукових та інших інтелектуальних благ, тобто на оцінці можливостей людей для задоволення власних потреб.

Враховуючи вищевикладене, ми визначаємо рівень життя населення як соціально-економічну категорію, що характеризує сукупність можливостей, що надаються людині для формування, розвитку і задоволення комплексу життєвих потреб та забезпечення її всебічного розвитку і рівень використання цих можливостей в умовах конкретного життєвого середовища.

Таке визначення досліджуваної категорії дозволить не просто оцінити ефективність соціальних механізмів регулювання домагань людей, а й визначити в якому ступені той чи інший індивід, та чи інша родина має вплив (політичний, економічний, господарський тощо), майно, освіту, роботу, бо саме це дає можливість індивіду, родині жити тим життям, до якого він(вона) прагне. Тому ми вважаємо, що дослідження рівня життя краще починати із вивчення можливостей, які має у розпорядженні індивід, родина, а вже потім перейти до розгляду питання про задоволення його (її) потреб. Лише таким чином можливо більш точно визначити стан розвитку як окремої людини, родини, так і всього населення в цілому, більш точно сформулювати цілі і завдання регіональної і державної соціально-економічної політики, що дозволить забезпечити практичну реалізацію основних положень Конституції України стосовно рівня життя населення.

Література

1. Чайнов А.В. Участковая агрономия и организационный план крестьянского хозяйства//Крестьянское хозяйство. Избранные труды / Редкол.сер.: Л.И.Абалкин (прел.) и др.— М.:Экономика,1989.— 429 с.
2. Білоус О.Г., Данюк В.М. Праця--джерело добробуту народу.— К.: Політвидав України,1974.—110с.
3. Кір’ян Т.М. Соціально-економічні аспекти рівня життя населення на етапі ринкової трансформації економіки України: Дис...канд. екон. наук: 08.09.03/НАП України, Інститут економіки.—К.,1996.—169с.
4. Біттер О.А., Березівський П.С., Мельник В. Ефективність сільськогосподарського виробництва і рівень життя сільського населення.—Львів: Українські технології, 1997.—188с.
5. Мандибура В.О. Рівень життя населення та проблеми реформування механізмів його регулювання.—К.: Парламентське видавництво,1998.—256с.

**ПРО ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ
“РІВЕНЬ ЖИТТЯ” НАСЕЛЕННЯ**

6. Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” №2017-III від 5.10.2000р.//Відомості Верховної Ради України—2000.--№48.
7. Україна у цифрах у 2000 році: Корот. стат. довід./Держкомстат України: За ред. О.Г.Осауленка; Відп. За вип. В.А.Головко.—К.:Техніка,2001.—256с.
8. Базова захищеність населення України (за матеріалами вибіркового соціально-демографічного обстеження): Статистичне видання/ Державний комітет статистики України.—К.,2001.—36с.
9. Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності.—К., 1991.—46с.
10. Україна у цифрах у 2000 році: Корот. стат. довід./Держкомстат України: За ред. О.Г.Осауленка; Відп. За вип. В.А.Головко.—К.:Техніка,2001.—256с.
11. Новікова О.Ф. “Соціально-економічна захищеність особи в Україні: Проблеми виміру та шляхи розв’язання”/ Національна конференція “Соціально-економічна захищеність населення України”(31 травня—1 червня 2001р.).—К.,2001.—85с.
12. Біттер О.А., Березівський П.С., Мельник В. Ефективність сільськогосподарського виробництва і рівень життя сільського населення.—Львів: Українські технології, 1997.--188с.
13. Ревайкин А.Е. Уровень жизни населения (Методика и проблемы региональных исследований). Отв. Ред. Ракитский Б.В.—М.: Наука,1989.—143с.
14. Шевчук В. Зростання національного господарства та збереження довкілля як чинники розбудови держави// Розбудова держави.—1997.--№6.—с.27—36.
15. Демьяненко В. Уровень жизни: прогноз до 2000года// Деловая Украина.—1995.— №100.- С.2.
16. Бобков В.Н., Масловский-Мстиславский С.М. Качество жизни: концепция и измерение// Уровень жизни населения регионов России.—1998.--№12.—с.32- 43.
17. Гэлбрейт Дж., Меньшиков С.М. Капитализм, социализм, сосуществование.— М.: Прогресс,1988.—198с.
18. Никифоров Л. Смешанное общество: возможности и трудности развития в России// Вопросы экономики.— 1993.— № 1.— С.66-78.

Поступило в редакцію 4 юнія 2001 г.